

THENGÖLDI BORNEMISSZA JÁNOS.

(Első közlemény.)

I.

mint a török a magyar földet megülte és várainkba állandó lakóul szállott, azon törte magát, hogy a meghódolt területen a paraszti szegénységet s a polgári kereskedőrendet megtartsa. A töröknek ugyanis nem urak és nemesek, hanem csépre és kapára termett emberek kellettek. A töröknek is volt magához való esze s jól tudta, hogy a szegénység tenyerénél gyümölcsözőbb föld nincsen. Ezért a míg a jobbágyságot és a kereskedőrendet marasztgatta, támogatta és védte: addig az urakat és a nemeseket megfosztván birtokuktól, elűzte. Imigyen egész sereg birtokavesztett nemes embernek kellett új otthont, új életet keresnie. S hová fogják a fejüket, kihez menjenek? Máshova nem tarthattak, mint a magyar király és a magyar urak szárnya alá. A családjukon, fegyvereiken és lovaikon kívül egyebet alig vihettek magukkal. Hogy családjuknak otthont és védelmet szerezzenek, mint *vitészlő atyafiak* (familiares), vagy mint *jargaló*

szolgák (évi zsoldra szegődött vitézek) a király vagy az urak szolgálatába álltak. E nemesek a dolognak mivolta szerint próbált katonák, kitünő könnyűháti lovasok voltak, a kik mestereknek bizonyultak a kardforgatásban és a kopjatórésben. A XVI. század írott emlékei kétségtelenül bizonyítják, hogy vitézlő nemesseink a személyes viadaloiban a törökökkel szemben felsőbbségüket mindig megtartották. Aztán, mikor a végházakban kellett szolgálniok, állandó hadakozásban állván a törökökkel, hadi ismereteiket még inkább gyarapították. Megtanulták a magyarrendszerű palánkok és kastélyok védelmezésének a módját; ellesték a törökök harcsmódjának minden titkát s mesterekké lettek a guerillaharcz minden fájában. S a hadakozásban soha meg nem fáradtak; mert a remény biztatta őket, hogy elvesztett otthonukat, ősi birtokukat még visszaszerezhetik; az izzó gyűlölet űzte őket a törökök ellen, a kik mindenüket koncra hányták; s végül az újra éledt hazaszeretet lelkesítette őket a kitartásra. Mindez együttesen olyan küzdő osztályt teremtett nálunk, melynek mását ezeréves multunkban csak ritkán látjuk.

A XVI. század magyar hadtörténete csakugyan azt mutatja, hogy bőviben voltunk az olyan jeles kapitányoknak, a kik a végházakban és a csatamezőkön egyaránt megállották a sarat s hadi tudásukkal s vitézségükkel ott is, itt is szép sikert értek el. S ha nagyobb haderőt adnak a kardjuk alá, bizonyára még nagyobb sikert mutatnak föl. Azonban az udvar és a bécsi kormányzések bizalmatlansága miatt a magyar kapitányok sem a XVI., sem a XVII. században nem juthattak vezéri bothoz.¹

Tudjuk, hogy végbeli kapitányainknak az örökös hadakozás fáradalmain kívül úgyszólván állandóan fizetlenséggel s így nélkülözéssel kellett küzdeniök. Szenvedtek a harcban s nélkülöztek mikor otthon veszteg ültek. S a küzdelmet még sem adták föl. Bár sokszor az asztalukat sem volt mivel táplálniok, a derék télben s a forró nyárban egyaránt küzdöttek. Nem várták az ellenség támadását, hanem ők mentek ki; ők erőltették a törököt, hogy viadalt adjon. S bármint fordult is a sorsuk, akaratuk meg nem hidegedett, lelkesedésük el nem ült.

¹ A XVI. századi lantosaink minden baj forrásának mondják a nagy fizetlenséget s a *«vitézeknek meg nem szeretését»* német részről.

Tanácsbéli régi vitézeink vágyódásainak és törekvéseinek közössége egylelkűvé formálta a végbeli vitézlőrend vezető elemét. A kapitányoknak gondolkozása, lelkesedése, hazaszeretete és önfeláldozása megteremti a végbeli élet szellemét, mely aztán nemzeti életünknek folyton buzgó forrásává leszen. A legkiválóbb tisztjeink egyéniségéből táplálkozik a vitézlő rend; azoknak élete és működése teremt nemzeti közszellemet. S ez az ő életük legszebb dicsérete; ez az, a miért érdemes őket egyenkint is tollra vennünk.

A hódoltságból menekülő nemesek legnagyobbbrészt fegyverviselő emberek lévén, csakis a harcmezőn kereshettek kenyeret. Veszendőbe ment ősi jószáguk helyébe új birtokot csak itt szerezhettek; családjuk fényét és hírét itt emelhették. Tehát mindegyikük reá kelt a dologra s igyekezett, hogy olyant tegyen, a mi sorát dülőre viszi. Nemzeti büszkeségük, nagy bizodalruk és hiúságuk is erre ösztökélte őket. Igen! Nevet, jó nevet szerezni — ez volt minden végbeli vitéznek legfőbb vágya és célja. A jó névért és a jó hírért mindent odavetettek; az életet, a vagyont, a családot kockára tették, fáradtak, harcoltak s áldoztak, a míg tisztos nevet sikerült szerezniök. De az ilyen név aztán töké volt; az ilyen nevet a XVI. században jóbarát és ellenség egyaránt nagyra tartotta. Az ilyen név *eszme, példa és cél volt* mindazoknak, a kik a végházak kenyerén éltek, s a kiknek Isten a fegyverükön kívül egyéb értéket nem adott.

Jó Bornemissza Jánosnak ¹ ősi jószágát: Thengöldöt és Ösít elfoglalván a török, vagyontalanul, de ifjú erővel s bizakodással a Dunántúlra ment, hogy fegyverével szerezzen magának nevet s a jó névvel együtt új birtokot. Maga írja, hogy a török ellen

¹ Bornemissza Jánossal egyidőben még hat más Bornemissza János szerepelt. Ezek közül való volt a szendrői udvarbíró, a tokaji kapitány, a Báthory István hadában szolgáló Bornemissza János, a tihanyi főlegény és az Érsekújváran szolgáló és sokat dicsért Bornemissza János. Mivel tehát egyszerre hét Bornemissza János szerepel, s mivel a hivatalos iratok az előnevet rendszeren elhagyják, sokszor alig lehet megállapítani, melyik Bornemisszáról van szó. Ez életrajzban csakis azokat az adatokat használtuk föl, melyek kétségtelenül Thengöldi Bornemissza Jánosra vonatkoznak.

való harcztot tette élete czeljává és ettől a czéltől nem is távozott sohasem. Közel félszázadon át szolgált a végházakban s a kardot csak akkor tette le, mikor az élete búcsúzóféiben volt, Hosszú és küzdelemteljes pályáján sikerült is oly nevet szereznie, melyet mindenki ismert és tisztelt, a ki vitézi kenyéren éldegélt. Három veszedelmes végház, vagyis inkább düledező palánk: Pápa, Kanizsa és Palota multja hirdeti, hogy a mig Bornemissza János kapitánykodott bennök, a török sem nyílt erővel, sem lesvetéssel nem boldogult e palánkokkal. A mezőn épp oly derekasan és épp oly sikerrel küzdött a török ellen, mint a várszállások alkalmával. Az alsóörsi szerencsés csatája mutatja, hogy négyszeres erővel is minden gondolkodás nélkül szembeszállott. A katonái mód nélkül ragaszkodtak hozzá. Nem is csoda, hiszen Bornemissza egy szív volt velük; szenvedte a szenvedéseiket és örült az ő örömüknek. A legnehezebb napokban, mikor a szegény katonák csak egy falat kenyérré sem virradhattak, Bornemissza János volt csak mellettük, s még a magazsoldját is kiosztá köztük. Pápán, Kanizsán és Palotán szép számu német katonaság is volt a kardja alatt! És Bornemissza idején semmi baj nem volt velük. Békességben s jó egyetértésben élnek a magyar vitézekkel s mindig tisztelettel szólnak és írnak főkapitányukról: Bornemissza Jánosról. Többször megfordulván Bécsben, úgy a királylyal, mint a haditanács tagjaival megismerkedett. S Bornemissza igen kedvező benyomást tett a királyra, a mint ez Miksának a rendeleteiből is kiolvasható. Itthon, a nehéz végbeli szolgálatban, éberségével és józanságával tünt ki. Sohasem tartozott azon végbeliek közé, a kik ha a harc szünetelt, azonnal az itálnak ereszkedtek. Ő a mértékletességnek volt a hive mindétig. A mulatozásra különben sem volt benne hajlam. Úgy az ő levelei, mint a róla szóló jelentések rendkívül komoly, sőt búskomor embernek mutatják őt. Az egykorúak aczélizmú, vakmerő s kemény vitéznek mondják őt, a ki a félelmet s a rettegést nem ismerte. A szíve csak a családja miatt volt rettegésben! Ő maga szívesen türt, játszva nélkülözött: ha tudta, hogy a családjának jól megvetett asztala vagyon. A mit életében megmondhatatlan vesződéssel szerzett, azt családja javára és rabok kiváltására fordította. Ha őfelségé-

től hátralekos zsoldját kéri, nem a maga, hanem a távollevő családja szükségét emlegeti. Bornemissza mindig veszedelmes végházakban szolgálván, feleségét és gyermekeit nem tarthatta maga mellett. Nagy ritkán, jobbára csak a takarás (aratás) idején láthatta őket, a mikor tudniillik szünetelt a harc. De minél ritkábban lehetett köztük, annál jobban ragaszkodott hozzájuk. Öcsését, a ki szintén a végekben katonáskodott, nagyon szerette. Hosszú pályáján mindössze egy kis falucskát sikerült szereznie; de ezt is minden gondolkodás nélkül eladta, hogy öcscsét a török rabságból kiszabadíthassa.

Egyenes szókimondó ember volt, a ki szavával sohasem játszott. A mit ő a végházak és a hadinép állapotáról jóslt és írt, az mind valóra vált. Komoly, békülékeny és emberszerető tiszt volt. Felsőszázadon át szolgált a végekben; jelentékeny katonaság volt a kardja alatt, de e felsőszázadon át soha egy hang panasz nem jött ellene a jobbágyok és a városi polgárok zsarolása és fosztogatása miatt. Pedig ő maga is, meg a katonái is kimondhatatlan szűk viszonyok között éltek. A XVI. században kevés főtisztünk akad, a kiről ilyen emberséget mondhatunk, s a ki a katonáit ilyen zabola alatt tudta tartani!

Sok szép magyar, latin és német levele maradt ránk; sok derék jelentést küldött Bécsbe, de a harezi sikereiről sohasem szólt, a maga érdemeit sohasem fitogtatta. Sőt mikor a király magasabb szert adott neki, mindig vonakodott azt elfogadni. Tehát bizonyos, hogy szerény ember volt ökigyelme; bizonyos, a hiúság szele a fejét nem járta. A mint a nagy Thúry Györgyről, úgy róla is elmondhatjuk a lantos szavával:

Kevélység őbenne semmi nem vala,
Isteni szolgálatra gondja vala.
Gondviselő és józan ember vala,
Minden dolgába álhatatos vala.

Sokat szolgált ez nyomorult országnak,
Rontója volt az hitetlen pogánynak.

II.

Bornemissza János, mint a hódoltsági nemesek legtöbbször, már ifjú korában kitünő könnyűhátú lovas volt; a kopját s a kardot mesteri módon forgatta. A töröktől megszállt birtokának semmi hasznát sem vehetvén, öcsésével együtt a hadi életre szánta magát. A mi kevés vagyonkája maradt, azt a maga és a lovas szolgálai felszerelésére költötte. Aztán a kor szokása szerint odament, a hol zsoldot kiáltottak. Minden jel arra mutat, hogy mint Szaniszló pécsi püspök vitézlő atyafia (familiaris-e), Pécssett szolgált először. Ő maga írja, hogy gyermekifjú korában kezdte meg a szolgálatot. S mikor először találkozunk nevével Pécssett, már huszárfőlegény volt. Tudjuk, hogy Pécs fölötté veszedelmes végház volt; de a tanulni és harcolni vágyó vitézek mégis kívánatos helynek tartották, mert a török közelsége miatt kényük-kedvük szerint gyakorolhatták magukat a kopjatörésben, a törökülésben; hányhatták a leseket s száguldhatták a török várak alját. S meg is tették. Azon a földön a délvidéki huszárság hős főkapitányának és bálványának a példája lebegett az ifjúság előtt! *Pekry Lajos* volt ez, a kinek bajviadalait, száguldásait és győzelmeit hét megye vitézlő népe beszélte! S ki volt az a vitézlő ifjú, a ki nem irigyelte az ő hírét és nevét? Melyikük nem igyekezett nyomába lépni?

Lelkesedés, vágy, merészség, bizodalom egyaránt üzte és sarkalta a pécsi vitézeket. S vagy magukban, vagy a páratlan *Verbőczy Imre* huszársággal egyesülve nagy dolgokat míveltek. A legendás harcok egész sorát vívták meg, a míg Baranyából, Somogyból sikerült a törököt viaszorítaniok. S ki tudja el-esik-e Pécs, ha a küzdőket nem hagyják magukra? A küzdők — a mint maga *Verbőczy Imre* írja — birtokukat veszített s így elszegényedett nemesek voltak, a kik zsold nélkül meg nem élhettek. S mivel a zsold rák háton járt, a fizetelenség miatt a vitézek száma folyton apadt.

Szaniszló pécsi püspök a maga erszényéből több mint száz jó lovon való huszárt tartott. Nagy áldozat volt az tőle, de maga is látta a hasznát! Azonban volt idő, mikor a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudta előteremteni a katonái fizetését. Az 1543.

év ápril 10-én is arra kéri a királyt, hogy legalább száz lóra adatna neki fizetést, mert egymaga nem bírja a súlyos terhet. A török — írja — most is Walpó tövében áll s Murath bég kastélyt építtet, hogy az élelmezést lehetetlenné tegye.

Szaniszló püspök a jelentéséhez kimutatást is csatol a lovasairól. E kimutatás szerint Bornemissza János mint főlegény négy lóval szolgált Pécsett. Társai között több kiváló vitéz akadt. Ilyen például a jeles Istvánffy Pál, a jól ismert Állya Mátyás, Bocskay Ferencz, a nagy hirre vergődött Luka János, Magyar Bálint, Széplaky Balázs, Csernelházy Ambrus, Hegyi Mihály, Pécsvármegyei György stb.¹

Pécs elfoglalása után e jeles tiszték és főlegények nagyobb-részt az urak zsoldjára állottak. A legtöbben közülök a dunántúli végházakba kerültek, a hol később már mint országos nevű vitézekkel találkozunk velök.

Bornemissza János Magyar Bálinttal egyetemben Nádasy Tamás hadába szegődött s Nádasy Kristóf huszárjai között szolgált. Nádasy Kristóf korának egyik legjelesebb katonája volt. Eszes, vidám és vakmerő huszárnak mutatta magát mindenkor. A XVI. század közepén alig akadt küzdelem, melyben ő részt nem vett. Jeles tulajdonságai miatt a rendek őt országos főkapitánynak is ajánlották, de Nádasy Kristóf nem vállalta e nehéz tisztelet.

Bornemissza János tehát kitünő mester mellé került. E mellett ezernyi alkalma nyílt, hogy magát kitüntesse. Eleinte hét, majd kilencz lóval szolgált.² A kor szokása szerint ő is Nádasy Tamás nádorispán vitézlő atyafia, vagyis familiarise volt.³ Úgy látszik, hogy a nádorispán is, meg Nádasy Kristóf is hamar megkedvelték az ifjú Bornemisszát. Ugyanis mindketten leveleznek véle s bizalmas természetű küldetésekre is használják őt. Az 1552. évben például Nádasy Tamás levelét Paksy János komáromi főkapitányhoz ő vitte s választ is hozott reá, mit is

¹ Cs. és k. áll. ltr. Hungr. 1543 ápril 10.

² Orsz. ltr. Nádasy iratok, C.) csomó 1558. és Iymbus II. sorozat XIV. fasc.

³ U. o. 1558. Solutio equitum familiarium domini palatini in Rába köz sub Christophoro Nádasy.

emberével továbbított Győrből Nádasdy Tamáshoz: «Kérem — írja ez alkalommal — mint nagyságos uramat, hogy te nagyságod énvelem szolgáltasson; mert *műj én élek, te nagyságod árvája és szolgája vagyok.*»¹

Az 1556. évben Segesdről ír a nádorispánnak s e levelében már a feleségét is említi. Az 1558. évben Ságón van s onnét kér 35 forintot a nádorispántól. E levelében is örökkévaló szolgálatát írja Nádasdynak. A pénzért — írja — maga ment volna, «de Kristóf uram (t. i. Nádasdy) íra egy levelet, hogy minden dolgom elhagyván, Szilre menjek. Éjjel jött az levél s mindjárt elmentem.»²

Nádasdy Tamás Bornemissza Jánoshoz való jóindulatát többször kimutatta. Ha szükségben volt — a mi bizony gyakran megesett — szívesen küldött neki pénzt. Az 1561. évben maga Bornemissza János írja neki: «Az te Nagyságod levelét énnekem megadák, kiben énnekem te Nagyságod az énhozzám való jóakarátát megmutatta. Az pénzt, az 20 frt-ot Farkas uram megadá, kit én te Nagyságodnak megszolgállok, mint kegyelmes uramnak, hogy te Nagyságod engemet ilyen szükségemkoron meglátott . . . Isten tartsa meg te Nagyságodat mind asszonyommal önagyságával és kis urammal egyetembe sok esztenleig.»³

Mondanunk sem kell, hogy Nádasdy Tamás szívesen vette igénybe Bornemissza szolgálatát. Neki is kellett gyakran olyan dolog, a mivel Bornemissza szolgálhatott neki, s így egész bizalommal fordult hozzá. Bornemissza János például kiténő lóismerő volt s mivel a hadakozás közben jó török lovakat szerzett, ilyenekkel másoknak is kedveskedhetett. Az 1561. évben a nádorispán arra kéri őt, szerezne néki egy «járó lovat». Bornemissza ez alkalommal sebes lévén, az ágyat nyomta s így

¹ Orsz. ltr. Nádasdy level. 1552. Szent Bertalan után való vasárnap, Győr.

² U. o. «Ez levél adassék az nagyságos Nádasdy Tamásnak, Magyarország nádorispánjának, nekem kegyelmes uramnak. 1558 január 6. Költ Ságón, Tengeldi Bornemissza János.»

³ U. o. Pápa, 1561 aug. 8.

nem járhatott a Nádasdynak való ló után. De azért rajta volt, hogy a kívánt lovat barátai megszerezzék.¹

Bornemissza János nemcsak a nádorispánnal, de a kapitányával: Nádasdy Kristóffal is igen jó viszonyban élt. A kényesebb megbízásokat ő is Bornemisszával végeztette. Nádasdy Kristófnak ránk maradt leveleiből azt is megállapíthatjuk, hogy az 1552—1566. terjedő időszakban minő végházakban tartózkodott Bornemissza s minő harcokban vett részt. Az 1553—1555. években Nádasdy Kristóf a hadával Pápán tartózkodott. Innét írja 1553-ban a nádorispánnak: «Isten akaratjából itt még jó egészségbe vagyunk, csakhogy igen kevesülünk az fizetéshez képest, nem hogy többülnénk.»² Hogy a vitézek Pápán nem ültek veszteg, azt mondanunk sem kell. Maga Nádasdy Kristóf írja 1554 okt. 24-én Pápáról: «*Itt ni minden éjjel rednk várjuk az törököt.*» Majd meg jelenti a nádorispánnak: «Az uraim kimentek jó szerencsével. Egy agát (a foglyok közül) Nagyságodnak küldenek. Vegye Nagyságod jó néven tőlük.»³

Bornemissza János Nádasdy Kristóf kardja alatt részt vett az 1556. évi táborozásban és Babolesa ostromában. A bajomi táborból jelenti Nádasdy Kristóf a nádorispánnak: «Engem, Bálintot (Magyar Bálintot) és Török Ferenczet küldtek Korokna alá száguldani. Ki nem akartak jönni» (t. i. a törökök).

Az 1556. évben a nádorispán Kristóf uram seregét Kanizsára rendelte. Ez sehogysem tetszett neki. «Ne nyomoríts — írja a nádorispánnak — ne alázz meg ezzel!» Arra kéri aztán a nádorispánt, hogy a Kanizsán való lakással ne kisebbitse őt. Szigetvárra és máshová szívesen megy, de Kanizsára nem.

Úgy látszik, hogy a nádorispán teljesítette Nádasdy Kristóf kérését, mert a serege nem Kanizsán, hanem Győrött tartózkodott. Az 1557. év telén, innét Győről hivatja haza Nádasdy Kristóf a vitézeit. E miatt a nádorispán megharagudott. Kristóf uram azzal mentegette magát, hogy ő Bornemissza Jánossal levelet küldött a győri generálisnak: Gall Ádámnak s kérte őt,

¹ U. o.

² U. o. 1553 decz. 2.

³ U. o. Az uraim szón a vitélő atyafiakat, vagyis a familiariseket értették. Ilyen volt Bornemissza János is.

ha már nincs szüksége a vitézekre, bocsássa őket szabadon. «Erre — írja Kristóf uram — énnekem Bornemisszától szóval választ is tett; jó néven is vette tülem és szabad akaratján bocsátotta is őket haza. Azt is izené, hogy most nem annyira féltő immár; mert az víz nagy, kit az uraim is mondanak. Én sem Ádám Gallnak, sem egyébnek nem tartozom oly köteles barátsággal, hogy Nagyságod szolgáit, hire nélkül Nagyságodnak, alá és fel hurczoljam, a mikor nem kell is... Csak győzzék az Nagyságod szolgálatját.»¹

A következő években Nádasdy Kristóf hada Bornemissza Jánossal egyetemben Egervárott állomásozott. A végbeliek szokása szerint itt is portyázásokkal, száguldásokkal és lesvetésekkel háborgatták a törököt. Az 1561. év szept. 31-én írja például Nádasdy Kristóf, hogy a vitézei tegnap jöttek haza a *Duna mellől*. Földvár mellett találkoztak Kaszum pasa vajdájával. Nyertek kocsikat, lovakat s hoztak eleven és sebes török rabokat.²

Kitörvén a nagy török háború, Nádasdy Kristóf az elsők egyike volt, a ki sokat látott és sokat próbált vitézeivel Győrött a király táborában megjelent. Vele volt természetesen Bornemissza János is. Tudjuk, hogy a nagy császári tábor tétlenül heverészett Győrött s vak szemmel nézte Zrinyi Miklós hősi küzdelmét. Csak Thury György ment ki a táborból. Vele voltak Gyulaffy László, Enyingi Török Ferencz és Nádasdy Kristóf. A mint tudjuk, a fejérvári bég hadának szétverése után e magyar sereg Veszprémet, majd meg Vitánt és Tatát foglalta vissza. A szigetvári küzdelmen kívül ezek voltak a nagy hadjárat egyedüli lélekemelő jelenségei. Bár részletes tudósításaink nincsenek, joggal föltehetjük, hogy e küzdelmekben Bornemissza János is kivette a maga részét. Hiszen sebet is kapott s vére hullásával is szolgálta hazája ügyét.

Helyreállván a békeség, Nádasdy Kristóf búcsút mondott a hadi életnek s a birtokaira vonult. Bornemissza János azonban tovább is szolgált a kardja alatt lévő vitézekkel. Pápán, az ő régi állomásán találjuk őt Enyingi Török Ferencz országos

¹ U. o. Szil, 1557 január 15.

² U. o. Nádasdy Kristóf levele a nádorispánhoz.

főkapitány seregében. Ekkor már huszárkapitány volt ökigyelme s mint ilyen nagyobb hatáskörrel s nagyobb kedvvel hadakozhatott a török ellen. Úgy látszik, hogy ebben az időben esett a törökök rabságába. Az 1569. év december havában ugyanis Kenderessy István Bornemissza Jánosnak és Benedeknek hátralékos fizetését kéri, hogy őket a törökök tömlőczéből kiváltthassa.¹ Vajjon ez a Bornemissza János a Tengöldi Bornemissza János-e, meg nem állapíthatjuk, mivel Kenderessy nem említi Bornemissza előnevét. Azonban maga Bornemissza János is említi török raboskodását. S bizonyos, hogy ez a raboskodás 1570 előtt történt; mert 1570-től fogva Bornemissza János már a dunántúli kerületi főkapitány helyettese s mint ilyennek minden dolga ismeretes.

Bornemissza János hadi pályájának az első fele 1570-ig terjed. Két évtizeden át az ifjuság lelkesedésével és erejével küzdött, hogy nevét ismertté tegye. Minden küzdelemben részt vett; mindenütt igyekezett magát kitüntetni. Isten a megmondhatója, hányszor tört kopját, hányszor száguldott a török végházak alá. Jól tudván a törökök harcsmódját a mezei munkának nevezett portyázásokban is sikerrel forgolódott. Ő maga írja egyik folyamodásában, hogy sok sebet kapott, sok vére folyt, sokat szenvedett és nélkülözött, de azért meg nem restült, meg nem fáradt a küzdelemben. Élete célja volt, hogy jó nevet és hírt szerezzen, s hogy elveszett ősi javai helyébe újat szerezzen.

A sors azonban nem igen kedvezett neki. Török rabságba esett és a sarez előteremtése azt is fölemésztette, a mit idáig szerzett. A zsoldján kívül tehát semmije sem volt; ez pedig — a mint tudjuk — ugyanesak ritkán látott dolog volt.

Ha a két évtizeden át folytatott küzdelmeiben vagyont nem is tudott szerezni, a nevét és hírét mégis sikerült ismertté tennie. Bár még nem volt vezető ember, a török basák és bégek ugyancsak jól ismerték a nevét! A magyar urak és főkapitányok is

¹ *Közös pénz. ltr.* 1569 decz. «Stefani Kenderessy Supplication anstatt und wegen Benedicti und Johannis Bornemissza seines Freund, umb Bezahlung ihrer ausstendigen Kriegssoldung zu Lösung ihrer Gefengnuss von Türggen.»

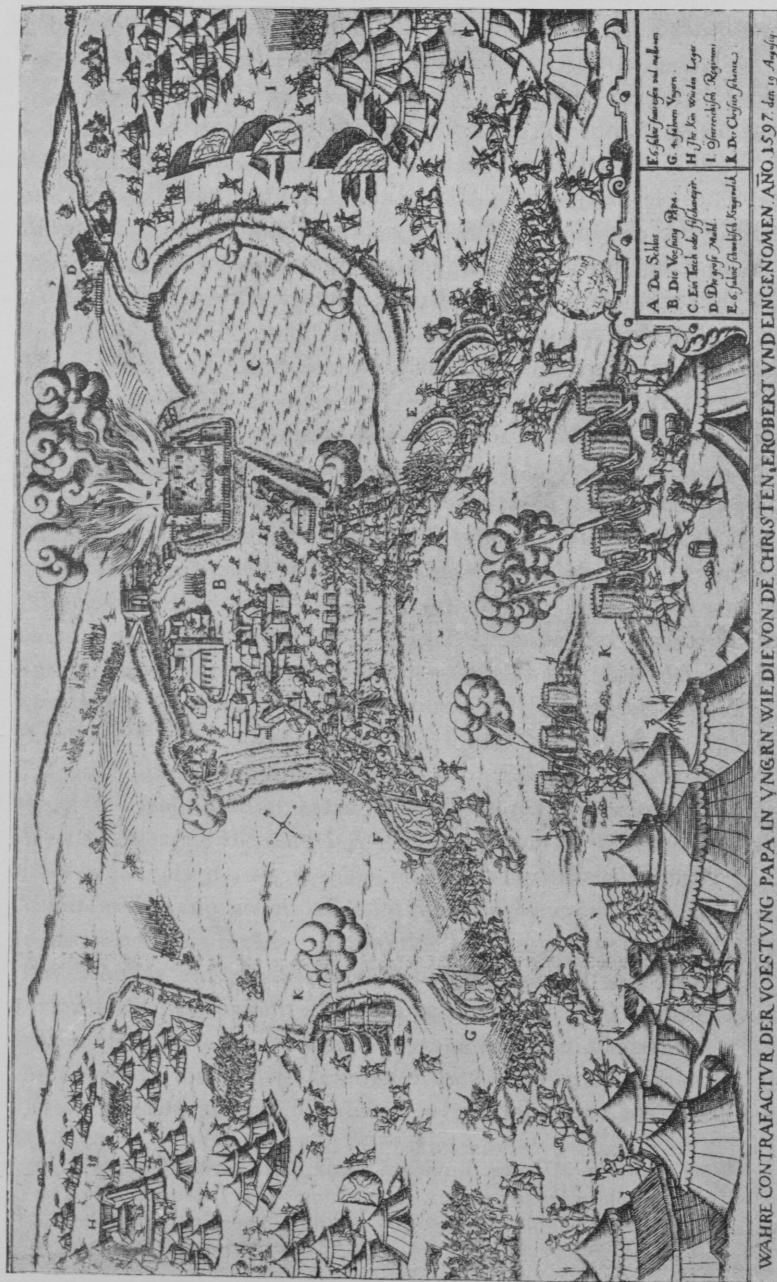
tudván, mi lakik Bornemissza lelkében, s minő mult van a háta mögött: hol itt, hol amott ajánlgatták őt magasabb tisztségre. Csoda-e, ha Bécsben is hallgattak a sokfelől érkező ajánlásokra?

A mikor arról volt szó, Enyingi Török Ferencz országos főkapitány mellé helyettest kellene adni, más mint Bornemissza János szóba sem kerül. És a király magához hivatván őt, fölajánlá neki a dunántúli főkapitányság helyettesi tisztségét. Bornemissza méltatlannak mondá magát e magas tisztségre s a többi között nagy szegénységével hozakodott elő. A király azonban biztatta őt s birtokot ígért neki. A míg Isten engem éltet — mondá a király — nem kell kétségbe esned s a nyomorúságtól sem kell tartanod.¹

Bornemissza tehát elfogadá a kitüntetést s az 1570. év kezdetétől fogva, mint Enyingi Török Ferencz helyettese, Pápán szolgált. Sok régi s jó bajtársával találkozott itt; mert hiszen Pápán szolgált a három Hathalmy testvér, Tallóczi Bánffy Ferencz, a jeles Gyulaffy Mihály, Horváth Gáspár stb. Mindannyi hires vitéz s jónevű huszárcapitány. Az ilyen vitézeket nem igen kellett nógatni a harcra. Hiszen vágyuk, czéljuk, örömük és szenvedélyük a harc volt. A haza szeretete, a dicsőség után való vágy, a nemzeti hiúság s a megélhetés lehetősége egyaránt a folytonos küzdelemre üzte őket. Nem kell ez örökös harcot balítélet alá vennünk. *Hiszen a harc a nemzet életét jelentette!* A tétlenség és a tehetetlenség nemzeti szempontból sokkal veszedelmesebb volt, mint az örökös harc. A tétlenség ugyanis szélesend a nemzeti élet tengerén, mely a hajót ugyan nem hajtja a sziklára, de ha sokáig tart, elveszti az embereket.

A pápai vitézlő rendet a végbeli szellemen kívül még Török Ferencz is erősen sarkalta a harcra. Ez a jeles ember ugyanis mód nélkül gyűlölte a törököt. Nem is csoda! Hiszen édes apja (Bálint) török rabságban halt meg; édes anyját pedig a férje rabsága vitte a sírba. Hogyne gyűlölte volna a jó fiú a törököt? És boszújának kitöltésére pompás czimborát talált Bornemissza Jánosban. A törökkel kötött frigggyel egyikük sem törődött, s a mikor csak alkalom nyilott, mindketten gyöpre vetet-

¹ Bornemissza maga írja le a király illetén biztatását.

A Der Siller
 B Die Vestung Paps.
 C Ein Turck oder Sildanger.
 D Der yoff Malt
 E 6 fiele ständtli Keysermahl.
 F 6 fiele fangtli und walden
 G 4 fiele Veger.
 H 70000 welen Lege
 I Gienetlich Regiment
 K Dr. Clafio, flonias

WAHRE CONTRAFACITVR DER VOESTVNG PAPA IN VNGERN WIE DIE VON DE CHRISTEN EROBERT VND EINGENOMEN ANO 1597 den 19 Augusti

Pápa vára és ostroma 1597 augusztus hó 19-én.

ték a tánczot s a mezőn kísérelték meg, nekik vagy a töröknek kedvez-e a szerencse? És a pápai vitézeknek hírért, nevét az időtől fogva emlegették sűrűbben, hogy Török Ferencz és Bornemissza János kerültek az élükre. Alig van a budai basáknak levelük, a melyben a pápai vitézek kalandozásáról, száguldásáról és leshányásáról szót nem ejtenének. A Nádasdyak és Batthyányak családi levelezése is nagyon sokat foglalkozik Török Ferencz uram harczaival, melyekben Bornemissza már akkor is részt vett, mikor a pápai tisztet még nem ő viselte. Ugyanis ő is a Dunántúl szolgálván, már előbb Török Ferencz kardja alá tartozott. S ha nagyobb vállalkozásra indultak, Bornemissza is vele ment. Bizonyos dolog, hogy Bornemissza Jánosnak jelentékeny szerep jutott Török Ferencz uram 1566. és 1567. évi harczaiban is, melyeket az egykorú német ujságlapok is töviről-hegyire leírtak. Azt persze nem említik, hogy a sikerben minő része volt Bornemissza János bátorságának és hadi ismereteinek. Pedig hát a saját jelentése bizonyítja, hogy Török Ferencz a csatavezetést nem ritkán reá bízta s így a siker olykor jórészt Bornemissza Jánosnak köszönhető! Például szolgálhat erre az 1570. év őszen, az Alsó-Őrs mellett vívott csata. Itt is jelen volt Török Ferencz, de a csatát mégis Bornemissza János vezette.

A nevezett év (1570.) őszen az ifjú Homonnai Drugeth István leánynézőben Török Ferencz uram házánál járt. A kézfogás szép módjával meg is esett.¹ A Dunántúl legszebb leánya volt a Török kisasszony s még az édes anyja (Országli Borbála) is azt írta róla, hogy *«oly szép, mint az édes ajja»*. Homonnai István boldogsága ugyan teljes volt, de mégis azzal a kívánsággal állott elő, hogy a dunántúli csatamezőket és véghelyeket látni szeretné. Ez a kívánság akkor természetesnek látszott. A XVI. században ugyanis a szép menyasszony és a csatamező együtt kísértgetett a vitézek szívében és fejében.

Ki ismerte volna jobban a dunántúli csatamezőket és les-

¹ *Körmendi ltr.* Missiles. Enyingi Török Ferencz 1570 aug. 30-án írja Batthyány Boldizsárnak: •Leányomnak Homonnai Istvánnal való kézfogására kegyelmed eljönne, hogy az több uraim és atyámfiai között ked is jelen lenne. •

helyeket Bornemissza Jánosnál? Ki lehetett Homonnai István-nak derekasabb kalauza, ha nem Bornemissza János? Bizony nem esett a porba annak a pecsenyéje, a ki reá bizta magát! S jó Bornemissza örült, hogy nem kell otthon füstölögnie, hanem kedvére fölhajszolhatja a török szomszédot.

És útra keltek kétszáz lovon való huszárral, azaz jó és friss lóhátisággal és száz magyar hajduval. Bornemissza járt elől, s Török Ferencz uram vezette a hátuljárókat. Már a Bakony lábás erdejében, a leshányások e legkeresettebb otthonában jártak, mikor Thury Márton kapitánnyal és huszáraival találkoztak. Thury uram kitörő örömmel jelenté, hogy rabló török sereg közeledik. Mivel a törökök dandára Alsó-Örsön áll, ő (Thury) elhatározta, hogy megtámadja a rabló törököt. Bornemissza János száz huszárt és száz hajdut vevén magához, elhatározta, hogy nem a rabló törököt, hanem az Alsó-Örsön álló fősereget támadja meg. Thury Márton, a viadalra termett veszprémi kapitány is helyeselvén e tervet, egyesült Bornemissza hadával. Török Ferenczet száz lovassal tartalékul hagyván hátra, Bornemissza megindult a török ellen. A sereget egy paraszt kalauzolta. Mikorra Alsó-Örs közelébe értek, az idő elhidegedett és estvéhez közeledett. Egyszerre láthatóvá lett a török sereg a kertek és a Balaton között. Bornemissza tiz lovast küldött ki martalékul, hogy a dandárban álló török sereget kicsalja s viadalra erőltesse. A török dandár azonban nem mozdult. Bár a török sereg (700 lovas) aránytalanul erősebb volt a magyar hadnál, Bornemissza bizván a sötétségben, habozás nélkül támadásra indult. A kor szokása szerint rettentő lármával csapott a megrezzent török dandárra. Ember-ember ellen kétségbeesetten küzdött. Egy órai kemény harc után, a török sereg még mindig úgy állott, mint a kőfal. Ekkor érkezett meg lihegve Bornemissza száz hajduja. Ezek a csatavezető Bornemissza parancsára oldalba támadták a törököt s kemény tüzelés után szaladásra hozták. Bornemissza a sötét éjben két mérföldnyire üzte s vágta a szaladó törököt. A szomszéd falvakat rabló kétszáz török lovas meghallván, hogy a mieink szétverték a dandárt, úgy megijedt, hogy a rabok és a zsákmány hátrahagyásával szétfutott. Ezalatt Török Ferencz száz huszára találkozott a török dandár részé-

ről még a csata előtt kémkedésre kiküldött 25 török lovassal. Ezeket is szétverték.

Nagy áldozattal csatát nyerni nem nehéz. Bornemisszának azonban ilyen győzelem nem kellett. Szerette a vitézeit s nem azért nevelte őket, hogy elhulljanak. A csatákban épp ezért igen óvatos volt. Óvatosságát eléggé hirdeti az alörsi csata. Itt ugyanis Bornemissza hadából egyetlen katona sem veszett el. Sebes és véres volt ugyan majdnem minden katonája, de meghalni egy sem halt meg közülök. Ilyen eredményt csakis a váratlan éjjeli támadások alkalmával lehetett elérni! Nem ok nélkül siettette tehát Bornemissza a túlnyomó török sereg megtámadását a sötétség beálltával!

Az éjjeli csatában igen sok török elesett. Veszprém és Palota vidékén még másnapon is fogdosták a ló nélkül bujdosó török katonákat. A pápaiak 22 rabbal, sok török fejjel és lóval tértek haza. A veszprémi huszárok is hazavitték a maguk rabjait. Bornemissza jelentése szerint a fehérvári bég nem volt jelen a csatában. Helyettese: Musztafa alaj-bég vezette a hadat. Az elesettek között volt a vitéz Ambát aga, Zeffer aga és Murat aga gyalog menekültek. Jelen voltak a csatában: Murat fehérvári fővajda, Kizeffer aga, Alega, Bertham és Hamza agák. Az elfogott török rabok azt vallották, hogy ők szegény legények s azért mentek ki, hogy valamit szerezzenek maguknak.¹

Az ifjú Homonnai István, amint látjuk, jó alkalmat választott a dunántúli végbeli élet megismerésére! Láthatta a szép török sereget a legjobb vitézekkel egyetemben. Hiszen ott volt a híres Musztafa alajbég, Murát fővajda s a fehérvári sereg legjobb agái (kapitányai), a kiknek nevét és vitézségét minden végbeli katona tudta! Aztán azt is láthatta Homonnai, mint veri szét a kis magyar csata a háromszor akkora török sereget. Ott fent, az északeleti Kárpátok tövén, a hol Homonnai éledgett, az ilyen harcztot csak hírből ismerték.

Az alsóörsi csata után Török Ferencz, a kor szokása szerint a zsákmányból *négy szép török zászlót* és egy főrabot küldött

¹ Cs. és k. áll. Utr. Turcica, Bornemissza János német nyelvű jelentése az alsóörsi csatáról. 1570. okt.

a királynak. Az ajándékot a győztes kapitány: Bornemissza János és néhány tisztvárosa vitte Bécsbe. Mivel a király távol volt, a küldöttséget Károly főherceg fogadta. Úgy ő, mint a haditanács is töviről-hegyire elmondatta Bornemisszával az ütközet lefolyását.¹

Bevett szokás volt, hogy az uralkodó az ilyen alkalommal hű vitézeit megjutalmazza. Bornemissza és társai azonban a jutalomra igényt nem tartottak, hanem a szintén jelenlévő Pribék Imre hadnagyot ajánlották Károly főhercegnek, mint a ki legjobban megérdemli a jutalmat. Ő szegény ugyanis tavval változott ki a török rabságból kétezer talléron, s ez összeg egy részével még most is adós. Mivel Bornemisszán kívül Salm generális és Török Ferencz is melegen ajánlotta Pribék Imrét, a ki már Palota megszállása alkalmával is kitüntette magát, Károly főherceg ötven forintot adatott neki. Aztán megírta a királynak, hogy ez a Pribék Imre ismert vitéz² s így reméli, hogy őfelsége nem vesszi rossz néven az 50 frnyi jutalmat.³

Érdemes megemlítenünk, hogy Török Ferencz több ismerősének megírta az alsó-őrsi győzelmet, de egy árva hangot sem említ Bornemissza Jánosról. Pedig hát Török Ferencz uram igazában részt sem vett a csatában, mert hiszen száz huszárával tartalékol szolgált. A csatavezető kapitány pedig nem ő, hanem Bornemissza János volt.

Török Ferencz uram Batthyány Boldizsárhoz írt levelében⁴ például csak annyit említ, hogy Gyulaffy Mihály és Horvát Gáspár vettek részt a viadalban. Thüry veszprémi kapitányt s Bornemissza Jánost nem említi. «Az úristen — írja — ilyen szerencsével szerete, hogy kimentünk vala oda Fejérvár felé és találkozánk Alsó-Örsnél az egész fejérvári hadra, kik rablani jöttek vala ki. És estve felé sötétbe, miért hogy előbb nem juthatánk, megütöttük őket. Az úristen annyira megveré őket, hogy mind elfutamának és mind hátokon jártunk, annyira, hogy

¹ U. o.

² «ein bekannter ritterlicher mann ist».

³ *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica, Károly főherceg Rudolphhoz 1570. okt. 30-án Bornemisszáról és Pribék Imréről.

⁴ *Körmendi ltr.* Missiles 1570. (in festo Galli).

elevent im 29-et hoztunk és egy szép öreg zászlót. Egy fű agának, ki az basának is rokona volt, Amhát agának fejét vették. Annak fölötté sok fejet vettek. Az Balatonba is sok holt benne, Palotára és egyéb végházakba is fogtak benne».

Enyingi Török Ferencznek és Bornemissza Jánosnak az alórsi csata volt utolsó együttes küzdelmük. Török Ferencz már az 1570. év végén erősen betegeskedett, úgy hogy a kerületi főkapitányság ügyét igazában nem ő, hanem Bornemissza János intézte.¹ A következő év elején Török Ferencz már elköltözött az élők sorából. Bornemissza János a katonáival együtt nagy tisztességgel kísérte őt utolsó útján. A dunántúli végházak vitézeinek színe-java részt vett a népszerű Török Ferencz temetésén. Még Salm generális is megjelent ott német katonáival.²

Török Ferencz halála után az ország hadnagyságának az ügyeit egy ideig Bornemissza János intézi. A viszonyok reá nézve némi tekintetben kedvezően alakultak, amennyiben volt gazdájának, Török Ferencznek özvegyét Salm generális nőül vette. Guthi Országh Borbála kezével együtt természetesen a pápai uradalom is Salm generális kezére került. Mivel mind a ketten jóindulattal voltak Bornemisszához és családjához, ezen-túl is támogatták őt ügyes-bajos dolgaiban.

Ismeretes dolog, a magyar rendek mily sokszor sürgették az országgyűléseken, hogy őfelsége a kapitányságokat született magyarokra bizza. S mit látunk Török Ferencz halála után? Maguk a magyar urak kéri őfelségét, hogy Salm generalist nevezze ki dunántúli országos főkapitánynak.³ Nemcsak a meg-

¹ *Közös pénz. ltr.* Hung. 1570. Graf Eggen von Salm Schreiben etc. Maga Salm generális írja, hogy *Bornemissza kerületi kapitányságának* népét fizetni kell.

² U. o. 14359. fasc. 1571. febr. 7-én írja Salm ő felségének: «Wie ich die Begräbnuss des Herrn Türgg Ferenczen seeligen jüngstlich neben anderer gethaner Fürsehung dasebst vermüg».

³ *Cs. és kir. általmi ltr.* Hung. A zágrábi püspök, az esztergomi érsek, a váradi püspök stb. mind Salm mellett írnak. A váradi püspök így jellemzi Salm grófot: «Non video, quis spectabili ac magnifico D Comiti Echio a Salmis anteferri possit aut debeat... quae enim virtutes capitaneorum sunt propriae, eae omnes sic eminent in Echio, ut quoniam omnium constanti sermone celebrantur, neque laudem neque testimonium

kérdezett urak és főpapok, de még a dunántúli megyék is Salm generálist óhajtják főkapitányuknak. Maga Salm is megkérdezte, hogy ez ügyben, ő Nádasdy Kristófot ajánlotta főkapitánynak, a ki szerinte mindenkinél alkalmasabb erre a fontos állásra.¹

Mivel már eddig is Salm gróf intézte a főkapitányság ügyét, s mivel mindenki őt ajánlotta, a király ki is nevezte őt.

Mondanunk sem kell, hogy Salm generálisnak a főkapitányságban nemcsak helyettese volt Bornemissza, hanem egyúttal legbizalmasabb és legkedveltebb embere is. Vakon bízott benne, s minden áldozatra kész volt érte. Ez volt az egyetlen dolog, a mi elviselhetővé tette Bornemissza állását. Tudjuk ugyanis, hogy ebben az időben kezdődött a magyar végházak hihetetlen nyomorúsága és fizetlensége s mint ezeknek természetes következménye a végbeliek mozgolódása és fegyelmetlensége. Oly baj volt ez, melyen még Salm jóindulata sem segíthetett.

Ezekben a gondteljes években a vitézek minden végházunkban a kapitányukat szorongatták s azoktól várták a nyomorúságuk enyhítését. Ha a kapitány gazdag ember volt, segített is a katonáin. Azonban Bornemissza János maga is a zsoldjából

desideret. *Est enim in Echio summa scientia rei militaris, est eximia auctoritas, est incredibilis, in omni genere modestia et egregia fides est singularis munificentia et animi magnitudo . . . quin miseris et egenis hominibus certissimum in eo est adversus insolentiam militarem praesidium.* E magasztaláshoz még hozzáteszi, hogy minden megye őt kívánja főkapitánynak (1572. ápril. 9.). Az esztergomi érsek ugyanezen a napon szintén Salmot ajánlja; mert sok kiváló tulajdonsága mellett *ő már úgymagyará!*

¹ U. o. 1572. ápril. 9.: *Ad officium vero, quod olim d. Franciscus Török habuit, opinione et iudicio meo in istis partibus nostris nemo aptior videtur domino Christophoro Nádasdy* etc. A megyék (Omnes comitatus Cisdanubiani) így írnak Salmról: *Már Prágába írtunk felségednek, hogy a főkapitányságot másnak mint Salmnak ne adja. De quo nos unanimi voto et consensu bene contenti sumus, quoniam nullus dominorum qui meliorem haberet defensionis nostrae commoditatem, quam idem dominus Comes, qui postestatem habet etiam super gentes s. maj. vest. Jaurin. Papens. et Vesprimienses in quibuslibet earum partium confirmis existentes.* A megyék még azt is megírják a folyamodásukban, hogy Salm grófot különösen a köznemesség óhajtja főkapitánynak. (Alig hisszük hogy a magyar megyék német generálisról valaha így írtak!)

tengette magát, s ha a fizetése elmaradt, magának is nélkülöznie kellett. Sokat tehát nem lendíthetett a katonái sorsán. Fáradozása azonban világosan mutatja, hogy érző szíve volt, hogy a katonáinak a szenvedését ő maga is szenvedte.

A hadi fizetőmester kimutatása szerint Bornemissza János hátralékos zsoldja már az 1570. év első hónapjában 3110 frt 56 kr-ra rügött. A király elrendelte, hogy ezt az összeget készpénzben, ezüstedényekben és felszerelésben levonás nélkül adják meg neki.¹ Az ilyen fizetést abban a korban *«egy darab papirosnak»* hívták, a mely papirosért alig adtak valamit! Azt ugyanis mindenki tudta, hogy az efféle papiros-rendelet még nem jelent fizetést.

Mivel Bornemissza sem kapott pénzt, az 1570. év tavaszán többször megsürgette hátralékos zsoldjának kifizetését. Végre annyira vitte a dolgát, hogy május 19-én biztosítékot kapott a fizetés ügyében. Ez sem ért semmit. Pénzt megint nem kapott. Erre csupán 100 forintot kért hátraléka fejében s hosszas tanakodás után a kamara adatott neki 50 frtot!² Mivel az 50 frt még a pillanatnyi szükségletei fedezésére sem volt elég, június hónapban megint megkezdte a könyörgést és a folyamodást hátraléka kifizetése ügyében.³

Mivel a katonái épp oly fizetetlenek voltak, mint ő maga: a vitézei érdekében is folyton irogatott Bécsbe. Salm győri generálist, a ki nagy tisztelője volt, szintén megkérte, írna őfelségének az ő szegény katonái érdekében. Salm meg is tette, de minden eredmény nélkül. Pedig ugyancsak hangoztatta, mennyire kívánatos a pápai vitézek kifizetése a török közelsége miatt.⁴

A következő (1571.) évben a szegény pápai vitézek már alig bírták a nyomorúságot. Nem volt lelküknek hová lenni, elkeseredtek s a hová láttak menni, oda mentek. Bornemissza János minden követ megmozdított, hogy katonái fizetést kap-

¹ *Közös pénz. ltr.* Hung. k. 1570. január 28.

² U. o.

³ U. o. Folyamodása juni 6.

⁴ *«Damit man — írja Salm — auch alsdann die Porten des Plattensee vor dem Feindt desto pesser besätzen möchte».* etc.

janak. Egyik folyamodását a másik után bocsátja őfelségéhez és a kamarához.¹ Könyörög Salm győri generálisnak is, hogy közvetítse őfelségénél a kérését. Mindez keveset használt. Emiatt az 1571. év január havában — a végbeli szokás szerint — Bornemissza és hadi népe Somogyi Gergely hadnagyot választották föl,² hogy élőszóval sürgesse a kamaránál a fizetést. Ezenkívül Bornemissza külön is írt a magyar kamarának. A választ erre január 31-én kapta meg.³ *A kamara azt feleli, hogy szívesen adna fizetést, ha volna pénze!* Különben is a pápai katonaság fizetése a hadi fizetőmester (pénzosztó) dolga. A kamara ezért azt ajánlja Bornemisszának, hogy a pápai vitézek és föl választott követük őfelségéhez forduljanak, s kérjék a dunántúli megyék rovásának (rovatalának) gyors behajtását.

Bornemissza megfogadta a szót s azt cselekedte, a mit a magyar kamara ajánlott. Emelett azonban Salm győri generálist is szorongatta ez ügyben. Február 23-án például imígyen írt Salmnak: «Kegyelmes, nagyságos Uram! Örökké való szolgálomnak ajánlásának utánna. Im meghozák az nagyságod leveleit énnekem és elküldém mindjárást az ki Zongor Jánosnak szól és az Choron uramnak őnagyságának ki szól, azt is mindjárást elküldém neki. Im az Veszprém vármegyének ki levél szól, azt is neki küldöm az ispánnak. Te nagyságod arról is ír, hogyha *Hathalmy Miklós*⁴ fölmenne oda, törekednejék te nagyságod az

¹ A haditanács 1571. február 21-én ugyan átír az udvari kamarának a fizetés dolgában, de eredmény nélkül. (Ex consilio bellico 1571. feb. 21. *Közös pénz. ltr.* 14359.)

² A föl választás bevett szokás volt a végekben a fizetelenség idején.

³ *Közös pénz. ltr.* Hung. 14359. fasc. «Egregio domino Joanni Bornemizza sive capitaneo Papensi, amico nobis honorando». A kamara a többi közt így írt ez alkalommal Török Ferencz haláláról: «Dolemus ex animo magnifici domini Francisci Török capitanei partium cis Danubianarum mortem intempestivam, quem pro defensione afflictæ huius patriæ adhuc vivere optaremus, sed cum voluntati et dispositioni divinæ nemo resistere possit, aequo animo eius mortem ferre debemus».

⁴ Jeles pápai huszárkapitány volt ez. Vele együtt szolgáltak a testvérei: Hathalmy Mátyás, Pál és István. Az egri püspök így jellemzi Hathalmy Miklóst: «*Vir optimus et miles Papensis insignis, cuius ductu hi, qui illi subsunt foeliciter et strenue rem gerunt.* Ille vero et ingenio et

egy hópénz felől. Hathalmy Miklós el nem mehetett vala az sok árvizeknek miatta, hanem visszatért vala. Hanem asszonyomnak önagyságának volt akkor egy embere ott az Kamorásoknál és attúl irtak vala, mint az kit nagyságod előtt megolvastak. Im az uraim igen igyekeznek el, kiváltképpen az gyalogok. Immár az gyalogban el is ment egy. Az többi még helyeken vannak. *Könyörgök te nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, hogy te nagyságod ne hagyja őket, ha többet nem lehet, szerezne nagyságod csak egy hópénzt nekik, hogy kívül tartóztathatnájok őket; mert én csak az nagyságod levelével biztatom őket és azzal marasztottam ekkoráig.* Kit nagyságodnak ezek megszolgálnak mint kegyelmes uramnak. Az palánknak való fa hordásért érte leszünk amennyire túlnk lehet. Isten tartsa meg nagyságodat minden javaival. Datum Papae 23. die februarii 1571.

Nagyságod szolgája

Bornemissza János Tengöldi
császár úfölsége hadnagya
Pápan etc.

A következő napon (február 24-én) Bornemissza újra levelet írt a győri generálisnak. Történt ugyanis, hogy az az ötven pápai gyalog, a kiket Bornemissza, mint az országos főkapitány helyettese, Magyar Bálint segítségére küldött, Magyar Bálinttól megszöktek. Salm generális meghagyta Bornemisszának, hogy törvényt láttasson s a bűnösöket megbüntesse.

Bornemissza természetesen védte a pápai gyalogokat. Igaz ugyan — írja, hogy *ott tisztesség nincsen, ahol félelem nincsen*, de hát minek bocsátotta ki őket Magyar Bálint? Hiszen ő kezében vannak a kapu kulcsai!

viribus quantum scit et possit, Seremitas Vestra non a me sed ab aliis illustrius cognoscere poterit. Mihi inprimis militaris virtus in precio habenda esse videtur. *Nam regna nisi militum opere aut servantur aut acquirantur.* (Ezért jutalmat kér a kitünő Hathalmynak. *Közös pénz. ltr.* Hung. 1578. okt. 23. Pozsony az egi püspök Ernő főherceghez.) A Hathalmy testvéreknek édes anyjuk a *Kolozsnémai Kolos János* győri vitéznek a testvére volt. Kolos János halála után a négy Hathalmy együtt kéri a nevezettnek hagyatékát: *Kolozsnémát, Nagykeszüt, Kiskeszüt, Ekelt és András-házát*, melyek Komárommegyében feküdtek.

Különben öfelsége azt rendelte, hogy a nevezett gyalogok csak addig maradjanak ott, míg a jég megolvad a Balatonban. Ez meg is történt. S ekkor is csak azért szöktek meg, mert a nagy éhség miatt igen megfogyatkoztak.

Mivel Magyar Bálint Salm generálishoz intézett levelében a gyalogok szökését Bornemisszának róttá fel bűnül s mivel csúfságos szókkal is illette a pápai gyalogokat: Bornemissza János Salmot kérte meg, hogy igazságot szolgáltasson. «Nagyságotat — írja — én is azon kérem mint kegyelmes uramat, hogy nagyságod menjen végére, ki legyen az oka? Én is megiszolgálom nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak. Ezen is könyörgök nagyságodnak mint kegyelmes uramnak, hogy ki levelet írt volt Magyar Bálint, kiben az gyalogokat vargáknak, csöszöknek, szabóknak és kovácsoknak írta volt, hogy azt az levelet nagyságod küldje énnekem, megiszolgálom nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak».¹

Mivel Salm azt kívánta, hogy újra ötven gyalogot küldjön Magyar Bálint segítségére, Bornemissza e kérés teljesítését lehetetlenségnek mondotta. «*Ezek az gyalogok — írja — annyira fizetetlenek, annyira megszűköltének, hogy itt az városon minden napon az polgároknak mívelnek pénzért, úgy élnek! Ha elküldjük őket, sem itt nem leszén, sem pedig oda nem mennek; mert ezek egyenként mind elszöknek ugyanazon útból*».²

Bornemissza folytonos sürgetésére Salm generális is többször írt öfelségének a pápai vitézljő rend fizetése ügyében. Február 7-én kelt fölterjesztésében például azt írja, hogy a pápaiak a *nagy drágaság*³ és a fizetéstelenség miatt sem magukat sem lovaikat nem táplálhatják. Ezért írt a magyar kamarának s fizetést kért a pápaiak részére. Azonban a magyar kamara egy fillért sem adott. Erre a pápaiak Bornemissza főkapitányhelyettest és Hathalmy Miklós huszárkapitányt hozzá-

¹ Ha Salm Miklós tapintatosan el nem simítja ez ügyet, Bornemissza és Magyar Bálint bajviadalt vívtak volna.

² *Közös pénz. ltr.* Hung. 14359. f.

³ Az 1571. évben a Dunántúl a rossz termés miatt kimondhatatlan drágaság volt. Erről a drágaságról a hivatalos iratok is elszomorító képet rajzolnak.

küldték Győrre, a kik kijelenték, hogy *a nagy drágaság miatt éhen kell halniok, ha fizetést nem kapnak*. Mindnyájan ott akarják hagyni a szolgálatot.

A legalázatosabban könyörgők fölségednek — írja Salm — adasson azonnal a pápaiaknak egy havi zsoldot s a hátralékukat is minél előbb fizettesse ki. Fölséged érdeke s a pápaiak végső szüksége követeli a gyors fizetést!¹

Bár a király febr. 21-én elrendelte, hogy a kamara a pápaiaknak egy havi zsoldot adjon, még márcziusban is hiába várták a pénzt.

Salm tehát újra írt őfelségének, s kérve kérte őt, legalább egy havi zsolddal lendítsen valamit a szegény pápaiakon, mert különben pusztán hagyják a várat.

Hogy e kérésének némi nyomatékot adhasson, Bornemissza Jánosnak két levelét is esatolja. Pápa — írja Salm — majdnem nyitva áll. Ha a kerületi főkapitányság népe távozik, az ellenség könnyen kézrekerítheti. Ha baj esik, én reám ne vessenek bünt. Bornemissza János sem lesz hibás, mert ő eleget fáradozik, s ami tőle telik, szívesen megteszi. Ha felséged nem akarja Pápa romlását, azonnal küldessen egy havi zsoldot s gondoskodjék hogy a teljes fizetés is minél előbb itt legyen.»²

Salm e fölterjesztésének az lett az eredménye, hogy úgy az udvari kamara, mint a haditanács márczius hó 10-én elrendelte az egy havi zsold s később a teljes hátralék kifizetését. A rendeletet azonban nem volt a ki végrehajtsa! Azaz hogy nem volt pénz. Így aztán a régi nóta járta: a haditanács az udvari kamarát, az alsóausztriaiit aztán meg a magyar kamarát szorongatta a fizetés dolgában. A magyar kamara meg nem tudott fizetni, mert a legjövendelmzőbb harminczadokat, a bányajövedelmeket ott mind kivették a kezéből. A különféle adó és taksa, aztán az uraktól s a főpapoktól kiesikart kölesön stb.

¹ Sie müssen sambt iren rossen und diener durch die grosse theurung und armuth hungersnoth sterben, da ainiche bessere fürsehung oder zahlung nit zu hoffen, ist ihres begerens hinweg zueziehen.»

² U. o. 1571. márcz. 4. Győr. Élénk színekkel írja le itt Salm a szegény pápai vitézek nagy nyomorúságát.

nem volt elég a kiadások fedezésére.¹ Ilyen körülmények között a végházak népének rendes fizetéséről szó sem lehetett. Még jó, ha olykor egy-két havi zsoldot adhattak nekik.²

Bornemissza János vagyontalan ember lévén, nem tudott a katonáin segíteni. Nem tehetvén egyebet, 1571 augusztus havában elbocsátását kérte.³ Öfelsége azonban a haditanács ajánlatára nem mentette őt föl a szolgálat alól, hanem a kanizsai kapitányságot bízta rá. Az 1572. év elején már Kanizsán találjuk őt, a hol a nagy Thúry György örökébe lépett. Kanizsa veszedelmesebb állomás volt mint Pápa. Mivel távol esett, a fizetés és az élelmezés is rosszabb volt. Emellett maga a vár is csak épülő félben volt még. Bornemisszának tehát volt elég dolga és gondja. Folyton nyitott szemmel kellett aludnia, mivel a török folyton Kanizsa körül ólálkodott, hogy az építést lehetlenné tegye. A harc tehát úgyszólván szakadatlanul folyt. Bornemissza ugyan megvédte Kanizsát, de csak áldozatok árán. Sok jó vitézét elvesztette, sok meg rabba esett.⁴ Úgy látszik, hogy Bornemisszának igen ügyes kémei voltak, mert a töröknek minden mozdulatát tudta. Az 1572. év április havában is imígyen ír Salm generálisnak: «Ezen órában jöve egy emberem; bizonynyal izent be és ugyan fejét kötötte az ember, hogy az töröknek gyülekezeti nem az Sziget épüléseért lett volna, hanem Komárhoz félmélyföldre egy szentegyházhoz, kit *Simoninak* hínak, hogy azt akarják kastélynak megcsinálni. Immár azt mondják, hogy

¹ Az áldozatra kész Nádasdy Ferencz írja 1571 július 27-én: «*Bizony talán Szigetet úgy nem ostromlották, mint engemet ostromlanak német uraim! Taksálnak engem, taksálják az egész magyar nemzetet. Az mi az én részem, megfelelek. Ha az többi magyarnak kell, hiszem megfelelnek. Isten ne juttassa az mi ügyenket reájok.*» (Orsz. ltr. Nádasdy lev.)

² Az örökös tartományok is folyton mentegetőztek, mikor a maguk védelmére tartott végbelieket kellett volna fizetniök. (Köz. pénz. ltr. Österreich 1672. fasc. 1572. január 8. N. Gemainer landschaft des Erzherzogtums Österreich Ob der Enns Verord. és ugyanazok 1573. auguszt. havában öfelségéhez. (U. o. 1672. fasc. Österreich.)

³ U. o. Graf Eggen von Salm Schreiben aufs Januschen Bornemissza Anlagen... auch von wegen erlassung seines Leitenantdiensts.

⁴ U. o. Bornemissza János Ormándy Dénes más magyar rabok részére 1572. február havában állít ki levelet.

mind fája emelcsüjének s szerszáma készen vagyon. Im én is öfelségének megírtam».¹

Mivel a végházak közelében épített kastélyok egész vidékre veszedelmet hozhattak, egyik fél sem túrta az efféle fából készült kastélyok építését. Bizonyosra vehetjük, hogy Bornemissza János sem nézte összetett kezekkel, mint emelnek a törökök kastélyt Kanizsa szomszédságában.

Bár jelentést a dologról nem sikerült találnunk, Salm generálisnak Bornemisszát dicsérő sorai, meg a király elismerése azt mutatják, hogy Bornemissza János emberül viselte a kanizsai tisztelet. Bizonyos, hogy ennek a következménye a király azon jóindulata is, mely Bornemisszának 25 jobbágyülés adományozására tett kötelező ígéretet. S míg ez ígéretét beválthatja, évi 100 forintot rendelt neki.²

Ebben az évben (1573-ban) Kanizsán katonai zendülés tört ki. Mi volt ennek az oka, s minő volt a lefolyása nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy egyes besúgók úgy adták azt a király elébe, mintha Bornemissza lett volna annak az oka! Megtudván ezt Bornemissza, erősen tiltakozott az igaztalan vád ellen s egyúttal arra kérte a királyt, engedje meg neki, hogy személyesen adja elő a védelmét.³

A király megadta az engedélyt s Bornemissza Bécsbe ment. Ez alkalommal írta Salm generális és országos főkapitány a királynak: *Bizonyos dolog, hogy fölséged összes végházaiban nem sok Bornemisszát és nem sok hozzá hasonló vitézt lehet találni, a ki a török ellenében úgy megállná a sarat, mint ő. Gondolja meg ezt fölséged, nehogy valami méltatlanság essék Bornemisszán!*⁴

¹ *Országos ltr.* Missiles, 1572. ápril 26. Kanizsa. Thengeldi Bornemissza János Salm grófhoz.

² *Közös pénz ltr.* Hungr. Denkbuch 397. köt. 27. lap, 1573. márcz. 7. «ad viginti quinque colonos expectativas literas ex cancellaria nostra Hungarica expediri iussimus.»

³ «ut majestas vestra sacr. fusius rem intelligat, supplico humillime dignetur me personaliter exaudire» etc.

⁴ *Közös pénz. ltr.* Hung. 14364. fasc. : »Weil dann gewisslich wahr, dass Eu. Kays. Maj. auf allen Gränitzen nit vill Bornemissza oder seines gleichen, wie er sonderlich zum Kriegswesen gegen diesen Feindt haben oder finden.»

Úgy látszik, hogy Bornemisszának kanizsai kapitánysága csak egyszerű helyettesítés volt, mert minden felsőbb rendelet nélkül tért vissza Pápára, s ott ismét elfoglalta régi tisztét. Éppen jókor jött arra, hogy a pápai őrség hihetetlen nyomorúságát a saját szemével lássa. Egyik levelét a másik után bocsátja Bécsbe, hogy szegény katonáinak valami kis előleget szerezzen, de hiábavalónak bizonyult minden fáradsága.¹ Erre — mint ő maga írja a királynak — a kapitánysága alatt lévő pápai őrség egyértelemmel Salm generális elé vonult s követelte a hátralékos fizetését.

Salm generálissal együtt — jelenti Bornemissza — nagy nehezen lecsillapítottuk a katonákat. Azonban nyilvánvaló dolog, hogy ez tovább így nem maradhat. A nyomorult katonáknak semmijök sincs; mindenüket zálogba vetették; még a mindennapi kenyeret is nélkülözniök kell. A szegények velem együtt nem tudtak annyi pénzt előteremteni, hogy én Bécsbe utazhattam volna! Kérve kérjük fölségedet, gondoskodjék fizetésünkről; mert különben lehetetlenség tovább itt szolgálnunk.

Salm generális anyagi támogatásával Bornemissza végre mégis útrakelt. Bécsbe érkezvén személyesen tárgyalt öfelségével a kanizsai zendülés és a pápai fizetés dolgában. Minden jel arra mutat, hogy a király igen szívélyesen fogadta őt. Hiszen maga Bornemissza írja, mennyire biztatta őt a király!² Azonban fizetést maga és katonái számára még sem tudott kierőszakolni. Ő maga írja Bécsből Salm generálisnak: «Most is csak az a válasz, hogy egy pénzt sem adnak, hanem írnak nagyságnak, hogy nagyságod az vitézlő népet biztassa: hamar való rövid nap hoznak pénzt, azt hiszem, hogy karácson felé leszen. *Azért kegyelmes uram csak annyi költségem sem lőn, hogy kivel egy*

¹ U. o. 1574 máj. dátum nélkül: «Non est mihi dubium — írja a királynak — quin majestatem vestram cæsaream multis meis scriptis et supplicationibus inturbaverim, sed ea mihi tentare nonnisi ipsæ necessitates cogunt».

² «Majestas Vestra clementer dixerat mihi non esse desperandum, vel timendum paupertatem, donec deus majestatem vestram cæsaream superstitem conservaverit, hac oblatione majestatis vestræ cæsareæ letus semper animum lactavi». (Közös pénz. ltr. Hung. 14364. 1574. máj.)

kocsit fogadhattam volna, kin te nagyságodhoz mehettem volna, hanem egy tikos (tyukos) kocsira ülök, azon kelle Bécsből ki-pironkodnom!»¹

Bornemissza bécsi útja s az onnét hozott válasz teljesen megvilágítja a végbeliek kétségbeesett helyzetét. Hasztalan volt minden fáradságuk, hiába tárták föl minden bajukat és szenvedésüket, üres ígéretnél egyebet nem kaphattak. Vajjon jellemezheti-e valami jobban a vitézlő rend állapotát, mint Bornemissza esete? Magyarország egyik kerületi főkapitányságának érdemes helyettese csak úgy juthat Bécsbe, hogy Salm gróf ad neki kölcsön húsz forintot. S elfogyván a költsége, tyukos szekeren kénytelen hazajönni! S ha a vezető ember ilyen helyzetben van, minő sorsa lehet a szegény közvitéznek? Csoda-e ilyen körülmények között, ha a rend, a fegyelem és a tisztesség a végházakban bomlásnak indult?

Az elkeseredés, mely Bornemisszán bécsi útja után erőt vett, napról-napra fokozódik. Levelei, miket e nehéz napokban ír, a lelki küzdelemnek, a mély fájdalomnak és az elkeseredésnek minden árnyalatát magukon hordják. S katonáit még sem hagyja, a gondjaira bizott vár miatt mégis aggódik.

Bécsből Pápára érkezvén, azonnal irt egyetlen igaz támogatójának: Salm grófnak. Junius hó 5-én a többi közt ez érdekes és jellemző sorokat írja: «Bécsből megírtam vala nagyságodnak, minemű válaszim lettenek ott fent. Kikre akkor el nem jövék, hanem még újabban könyörgettem öfelségének. Az fejedelem azt mondá, hogy nem akarja, hogy fizetés nélkül jöjjek alá. Végre ugyan ismét az lön az válasz, hogy nem adhatnak, mert nincsen pénzek. Azért kegyelmes uram én alájöttem semmivel. Annyi költségem sem lön, hogy Győrré mehessek te nagyságodhoz. Két forintomnál több nem volt, azt is egy tikos szekeresnek adám. *Azért kegyelmes uram, az minemű válasszal az vitézlő néphez én jöttem, még azt ki nem mondottam nekik. Maguk ma hétszer jüttek mind lovag, mind gyalog hozzám. Kérdezék, hogy mi válasszal jüttem. Nem mondtam ki nekik; mert ha kimondom, ezekben egy sem marad még! Mert tegnap is, az*

¹ U. o. Datum Viennæ, feria quarta post pentecostam 1574.

mely gyalogok az várban voltak (20 drabant), mihelen hazajöttem, azonnal kijöttek mind az várból, hogy megértették, hogy semmit nem hoztam. De ma ismét beküldtem őket számmal. Azért kegyelmes uram, nagyságod viseljen gondot reá, vagy írjon nagyságod mind az kapitánynak, mind az vitézlő népnek. Talán inkább maraszthatjuk őket; vagy pedig külgye egy főemberét nagyságod közikben, tartóztassa nagyságod őket. Én magam is felmennék nagyságodhoz, de nincs itthon is mivel lennem, oda is mivel mennem. De mindazáltal ha nagyságod parancsolja, felmegyek, de ott is nem tudok egyebet mit mondanom. Nagyságodnak könyörgök mint kegyelmes uramnak, hogy te nagyságod megbocsássa, hogy *koldulnom kell* nagyságodnál. Mért sem pénzem, sem gabonám, sem borom semmim nincsen; annyira reászorultam, hogy az fűre az katonáknak sem adhatok.»¹

Vajjon Salm generális adott-e valamit a pápaiknak a magáéból, nem tudjuk. Sokat nem adhatott; mert Bornemissza néhány nap mulva már megint kénytelen volt öfelségének írni s fizetést kérni. Mivel eddig kérő leveleiben már mindent föltárt, mindent elmondott, a mi a fizetés elődázhatatlansága mellett szólt, újat most sem mondhatott. De előállt azzal, a miről eddig mindég hallgatott. Most először említi eddigi hű szolgálatát, véres csatáit, vére hullását, csonkulását, rabságát stb. Aztán megemlíti, hogy öfelsége érdemei fejében huszonöt jobbágyulást ígért neki. S míg ez ígérését alkalmá leszen beváltania, évi száz forintot rendelt neki. A kamara azonban másfél év óta 25 forintnál többet nem adott! Kéri öfelségét, fizettesse ki a kamarával a hátrálékát.

Ugyane levelében elpanaszolja, hogy nincsen biztos szállása, a hol feleségét és gyermekeit elhelyezhetné. Mások birtokán, mások házában kénytelen szállást tartani. Kérve kéri öfelségét, adjon valami biztos helyet vagy rezidenciát, a hol családja meghúzhatná magát. Ő ugyanis — a szükség úgy kívánván — amíg él, a végházakban és csatákban igyekszik forgolódni.²

¹ U. o. 1574 júni 5. Pápa. Spectabili ac magnifico domino, Ecchio-comiti a Salmis et Neuburg, consiliario capitaneoque supremo sacr. cæs. majestatis cis Danubiar. præsidiique Jauriens.

² U. o. d. n. (kívül 1574 május 25.) Ugyane levelében írja Bornemissza, hogy neki csak havi 30 frt asztalpenze van, a mi egymagának sem elegendő -

Ennek a levélnek sem lett semmi foganatja. Junius hó 12-én tehát Salm generális próbál szerencsét. Öfelségéhez intézett levelében elmondja, hogy a kerületi főkapitányságnak Pápán lévő hadinépe érdekében már számtalanszor írt öfelségének. De hiába volt minden fáradsága, a végső nyomorúságban és szegénységben sínlődő vitézek nem kaptak fizetést. Bornemissza János is hiába járt Bécsben, pénz nélkül jött vissza Pápara. Most azonban — ez órában — hozzám jött Bornemissza János két más tiszttel, kiket a kerületi főkapitányság népe bocsátott ide. Ezek határozottan kijelentették, hogy a nagy nyomorúság miatt lehetetlen tovább Pápán maradniok. *Vagy éhen kell halniok és lovaikat veszni hagyjniok, vagy el kell szökniök.* Ezért húsz napnál tovább nem maradnak Pápán. Én minden lehetőt elkövettem, hogy türelemre bírjam őket, de a pusztá szóra már mit sem adnak. *Már tízenöt hava nem kapták meg a fizetésüket!* Legalább két havi fizetést adatna nekik fölséged; mert ha a düledező s romlott Pápából kivonulnak, felségednek is meg az egész országnak is szégyenére és kárára fog ez válni. Bármí történik is Pápán, én nem felelek érte. Eleget protestáltam, eleget könyörögtem már fölségednek.¹

Salm grófnak egyik utolsó levele volt ez, melyet a pápaiak és Bornemissza János érdekében írt. A kegyetlen sors a pápaiakat az egyetlen jóakaró támogatójuktól is megfosztotta. Hirtenül, s váratlanul halt meg.² Egyike volt azon jeles német főtiszteknek, a kiket a XVI. századi végbeli élet hozzánk édesített, s a ki aztán nem röstelte magát magyarnak vallani. Igaz barátja volt a magyar katonaságnak és a magyar népnek. Alig van a XVI. században magyar fővitéz, a kiról az urak, a köznemesek és a megyék annyi szépet és jót írtak, mint Salm grófról. Mind ezt azért említjük, mert egyik-másik egykorú krónikásunk s főleg Forgách Ferencz nem éppen igazságosan itéli meg Salm működését és katonai szereplését. Az országos részvét, a mi

¹ U. o. Raab, 12. Juny 1574.

² *Cs. és k. áll. utr. Hung. 1574.* Országh Borbála julius 28-án írja Győrből Trautson Brigitta asszonynak: «in unica hora præter omnem expectationem unicum meum dilectissimum dominum et maritum subito eripuerit cum magno et infelici merore et tristitia nostra».

Salm grófot a sírjába kíserte, azt hirdeti, hogy a magyarság nem osztotta Forgách Ferencz elfogult fölfogását.

Salm generális és a felesége: Országh Borbála igen becsülték s nagyra tartották Bornemissza Jánost.¹ Elég alkalmuk volt őt megismerni, s ha elhalmozták őt jóindulatukkal, bizonyára nem vaktában tették azt. Bornemissza — a mint a levelei is mutatják — jól tudta, hogy hivebb támogatója s igazabb pártfogója Salm grófnál nincsen. Elgondolhatjuk tehát fájalmát, mikor hirtelenül és váratlanul Salm gróf halálát kellett hallania.

Bornemissza János és a pápai vitézek elkisérték jó urokat az utolsó útjára s bőven megsiratva helyezék őt a sirba.

Láttuk, hogy a pápai vitézlkö rendnek minemü sorsa volt idáig. Vajjon jobbat várhatott-e ezután? Hiszen a legjobb barátja, a nagy befolyású Salm gróf immár nem volt az élök között. Bornemissza János tudta, érezte, hogy most még nehezebb idő száll rájuk. Ezért mindjárt Salm halála után lemondott a tisztjéről. Még a kerületi főkapitányságra való kilátás sem tartóztatta őt vissza. A király azonban nem fogadta el a lemondást. Julius 22-én kelt rendeletében meghagyta Bornemissza Jánosnak, hogy — a míg be nem tölti az országos főkapitányságot erre alkalmas emberrel — addig viselje gondját Pápa várának. Ugyancsak kijelenti a király, hogy Bornemissza János ezentül őtöle és a haditanácstól fog függeni.² Az utasítást ezektől kell várnia. A szomszéd várkapitányokkal jó összeköttetésben legyen s velük levelezzon.

E rendeletre Bornemissza július 25-én adja meg a választ. Kijelenti, hogy azzal az igyekezettel és kitartással viseli ezentül is a tisztét, a melylyel ifjúságától kezdve mind mai napig szolgált. Azonban — írja Bornemissza — a katonái már a végső nyomorúsággal küszködnek. A szükségtől üzve most Szily Márton választották föl őfelségéhez, hogy fizetést szerezzen nekik. A vitézlkörend — sajnos — még elegendő utiköltséget sem ad-

¹ Bornemissza családjának Országh Borbála adott ingyen szállást egyik kastélyában!

² A kerületi főkapitány halála miatt történt az intézkedés. A király rendelete s a haditanács intézkedése Bornemisszát illetöleg a *Közös pénz.* ltr. Hung. 1574-ben van.

hatott Szily uramnak. Alázatosan könyörögve kéri őfelségét, hogy Szilyvel a hátralékos zsoldnak legalább egy részét küldje le.¹

Mint oly sok folyamodásának és kérésének, úgy ennek sem volt semmi eredménye. A pápai vitézek örülhettek, ha nagy huzavona után egy havi zsoldhoz jutottak. Arról szó sem lehetett, hogy teljes hátralékos zsoldjukat megkapják. Mit tehettek ily körülmények között a szegény pápai katonák? Napszámba jártak s takarás idején aratni mentek. Aztán a török végházak csordáit s nyájait dézsmálgatták, s ha alkalom kínálkozott, a török csatákat csalták lesre, hogy némi zsákmányt szerezhessenek.

Bornemissza János látván, hogy minden igyekezete hiába való, többször megkísérelte a pápai tisztól való szabadulást. Annnyira igyekezett Pápáról, hogy még a jelentéktelen tatai kapitányságot is szívesen vette volna.² Az érsekújvári kapitánysággal is szerencsét próbált. Erre az állásra a haditanács jelölte is őt;³ de a király nem bocsátotta őt Pápáról, bár az 1574. év őszén két ízben is kérte fölmentését.⁴ A kérését márcsak azért sem lehetett teljesíteni, mert a király még nem nevezte ki az új dunántúli főkapitányt s helyettesnek Bornemisszánál jobbat nem igen kaphatott. Hiszen épp ez időben írta a haditanács, hogy Thengöldi *Bornemissza János a legülösebb és a legjobb magyar kapitányok egyike*, a kit nem szabad a szolgálatból elbocsátani.⁵

Az 1574. év végén azonban mégis teljesült régi óhaja: megszabadult a pápai kapitányságtól.

Az udvarnak és a haditanácsnak már régi kívánsága volt, hogy a dunántúli főkapitányság székhelye Kanizsa s ne Pápa legyen. Magyar részről ezt a kívánságot ellenezték. Nádasdy Ferencz például kimutatta, hogy a Dunántúl védelmezése sokkal könnyebben vezethető Pápáról, mint a távolfekvő és nehezen

¹ *Közös pénz. ltr.* Hung. 14365. f. 1574 juli 25. Pápa.

² *Hadi ltr.* Registr. Proth. 1574 szept. 9. Beschaidt für J. B. auf dass er umb die haubtmannschaft Tottes etc.

³ *Közös pénz. ltr.* Reg. 1574 május 257. l.

⁴ *Hadi ltr.* Registr. 1574 szept. és október 11-én.

⁵ U. o. nov. 3. «der eltisten und pessten hungarischen haubtleut ainer».

megközelíthető Kanizsáról. Az udvar és a haditanács szeme előtt azonban nem a Dunántúl, hanem Steierország érdeke lebegett. Ez utóbbinak ugyanis nagy hasznára lett volna, ha a dunántúli főkapitány Kanizsán lakik, s ha imigyen a kanizsai őrség megerősödik.

A döntés azután Steierország érdekében történt. Az új országos főkapitányt 1574-ben már egyúttal Kanizsa főkapitányává tették. Mivel a dunántúli országos főkapitány helyettese: Bornemissza János volt, neki is Kanizsára kellett mennie. Mivel azonban igen jól ismerte a kanizsai állapotokat, minden módon vonakodott a kanizsai kapitányság elfogadásától. Erre a király Bécsbe hivatván őt, úgyszólván kényszerítette a kanizsai kapitányság elfogadására. Ha Bornemissza tudta volna, hogy minő sors vár reá Kanizsán, bizony sohasem hagyta volna el Pápát.

TAKÁTS SÁNDOR.